

TOPLUMSALIN YİTİK ÖZNESİ YA DA METANIN FETİŞ KARAKTERİ

Vedat Ulvi ASLAN*

ÖZET

Metanın fetiş karakteri, özü itibariyle, maddi dünyada var olmayan toplumsal niteliklerin, maddi varlıklara içkinmiş gibi görünmesiyle ilgilidir. Böyle bir durumun, maddi dünyanın kendisiyle açıklanması mümkün olmayıp, bizzat toplumsal ilişkilerin kendisinden türediği açıktır. Ancak bu toplumsal ilişkilerin genel olarak değil, belirli bir öznellik dolayımında ele alınması zorunludur. Aksi takdirde maddi varlıkların belirli toplumsal biçimlere kendilerinde sahipmiş gibi görünmesi olgusunun açıklanması mümkün değildir.

Anahtar kelimeler: *Meta, Meta Fetişizmi, Metanın Fetiş Karakteri, Öznellik, Toplumsal Biçim, Değer.*

(The Missing Subject of the Social or the Fetish Character of the Commodity)

ABSTRACT

The fetish character of the commodity is essentially related to the case where the social properties that are nonexistent in the material world seem to be inherent in the material entities. Such a case is obviously not explicable in terms of the material world itself and arises from the social relations themselves. However, these social relations must be analyzed with reference to certain subjectivities through the mediation of which these relations are realized. How material entities seem to have some social properties in themselves cannot be explained if the subjectivities are not taken into account.

Keywords: *Commodity, Commodity Fetishism, Fetish Character of the Commodity, Subjectivity, Social Form, Value.*

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim elemanı
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2017 Bahar, sayı: 23, s.159-178
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Giriş

Toplumsal bilimlerin en temel sorunsallarından biri, öznelliğin tanımlanmasıdır, çünkü çoğunlukla verili kabul edilen toplumsal kategorilerin öznelliklere başvurulmaksızın açıklanması mümkün değildir. Buna karşılık, öznelliğe dair kavramsal tartışmaların toplumsal alanda kendine fazla yer bulmadığı söylenebilir. Toplumsal bilimlerde, böyle bir tartışma yürütülmediğinde, toplumsal süreçlerde ortaya çıkan biçimsel ifadelerin gözlemlenmesi ve bunların analiziyle yetinilmekte; bu biçimleri ortaya çıkaran süreçler göz ardı edilmektedir. Bu biçimlerin ortaya çıkması, doğrudan öznellik olgusuyla ilişkilidir ve bu nedenle öznelliğin kavramsal olarak ele alınmadığı bir durumda, toplumsal nesnelliğin ontolojisi boşlukta kalmaktadır.

Toplumsal ilişkilerin özneye dışsal nesnel süreçler olarak ele alınması, aynı sorunun bir diğer yönünü oluşturmaktadır ki, bu da, öznenin maddi dünyada mevcut olmayan olguları nasıl bildiği sorusunun tamamen göz ardı edilmesi, toplumsal süreçlerin aktörlerinin analizin dışında bırakılması ve sonuç olarak, öznellik sorunsalının metodolojik ve kavramsal tartışmalarda kendine yer bulamaması demektir.

Bu sorunun temelinde, toplumsal ilişkiler ve bu ilişkiler içinde biçimlenen öznelliklerin kendisi yer almaktadır. Toplumsal ilişkiler, bu ilişkiler içinde tanımlı öznellikler yaratır; dolayısıyla bu ilişkiler ve öznellikler, ontolojik olarak ortak bir nesnelliği paylaşırlar. Bu nedenle, bu ilişkilerin, öznelere, doğal süreçlermiş gibi görünmesi normal olan durumdur. Ancak bunun ima ettiği bir diğer husus, bilen ve eyleyen özne ile bilinen ve gerçekleşen süreçlerin karşılıklı olarak birbirini varsaymasıdır. Toplumsal bilimlerde kavramsal analizi zorunlu kılan asıl mesele de budur: toplumsal olgu ve süreçlerin neden bu biçimi aldığı sorusu, öznenin sorunsallaştırılmadığı bir analize dışsal kalmaktadır; çünkü öznelere için gerçeklik, bu biçimlerin bizatihi kendisi olmaktadır. Bu nedenle özneleşme, gerçekleşmesinin belirleyici unsuru (faili) oldukları toplumsal varoluşa içkindir.

Ancak öznellik, sadece toplumsal ilişkiler bağlamında tanımlı değildir, çünkü her toplumsal süreç, aynı zamanda maddi bir süreçtir ve toplumsal yeniden üretim, maddi ve toplumsal süreçlerin nedenselliğini eşzamanlı olarak içerir. Toplumsal yeniden üretim sürecinde doğrudan gözlemlenebilir olan şey, maddi olgu ve süreçler olduğu ve bunlar toplumsal nedenselliklerle ilişkilendirildikleri için, toplumsal nitelikler, öznelere kavrayışında, maddi varlıklara içkinmiş gibi görünür. Bu niteliklerin maddi

varlıklara içkinmiş gibi algılanmasının nedenselliği, maddi dünyada değil toplumsal süreçlerde aranmalıdır.

Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde, "Metanın Fetiş Karakteri ve Bunun Sırrı" başlığını taşıyan bölümde, belirli bir toplumsal yapıda ortaya çıkan özgül bir bilinç durumuna ilişkin bir analiz yapılmaktadır. Burada mevcut toplumsal yapıda tanımlı olan öznelliğin, maddi dünyaya toplumsal bir niteliği nasıl atfettiği tartışılmaktadır.

Bu yazıda, Marx'ın "metanın fetiş karakteri" olarak nitelediği duruma ilişkin yapmış olduğu analiz ele alınacaktır. Konunun, Marx'ın gençlik dönemi yazılarında ele alınan "yabancılaşma" olgusuyla bağlantılı olduğu açıktır. Ancak *Kapital*'deki tartışmanın kendi içinde özgün ve yabancılaşma kavramı bağlamında ele alınması mümkün olmayan boyutları bulunmaktadır. Dahası, Marx'ın buradaki analizinin, yabancılaşmanın kimi negatif çağrışımlarının ötesine gittiği ve yabancılaşma ile ilişkilendirilmesi mümkün olmayan bir öznellik sorunsalını ele aldığı düşüncesi, bu yazıya temel oluşturmaktadır. Yabancılaşma, genel olarak öznelliği değil, öznenin belirli bir durumunu ele almaktadır. Bu nedenle, tartışma, *Kapital*'de sunulan çerçeveye ve metanın fetiş karakteri olgusuyla sınırlı tutulmuştur.

Metanın Fetiş Karakteri: Bazı Ön Tespitler

Metanın fetiş karakteri,¹ genel olarak, maddi varlıkların kendisinde var olmayan niteliklerin, onların cisimlerine içkinmiş gibi algılanması durumudur. Cohen, bunu, bir şeye, kendisinde olmayan güçler atfetmek olarak tanımlamaktadır.² Schulz ise, fetişizmin, toplumsal olan ile doğal olanın tersine dönmüş bir şekilde anlaşılmasına dayalı bir yanılma şekli

¹ *Kapital*'in Sol Yayınları baskısında ve Penguin'den çıkan İngilizce çeviride ilgili bölümün başlığı için "meta fetişizmi" kavramı kullanılmaktadır. İçerik yönünden bu iki kavramsallaştırma arasında bir fark olmasına karşın, bu ayrımın burada ele alınan konu bağlamında belirleyici olmadığını düşünmekteyiz. Diğer taraftan, ele alınan bölüm içerisinde Marx'ın her iki kavrama da yer verdiğini belirtmek gerekir. Bu yazı içerisinde bu kavramlar, çoğunlukla *Kapital*'deki ilgili bölümdeki anlamında kullanılmakta olup, bazen de yaygın anlamına göndermede bulunmaktadır. Bu kavramlar arasındaki ayrıma ilişkin olarak bkz. Schulz, *Marx's Distinction*; Hans Ehrbar, *Annotations to Karl Marx's Capital*, 2010, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/akmc.pdf>, erişim tarihi 03.05.2014.

² G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Genişletilmiş 7. Baskı, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s. 115.

olduğunu ifade etmektedir.³ Cismin kendisinde var olmayan bir şeyin ona aitmiş gibi algılanması, elbette belirli toplumsal ilişkilerin bir sonucudur; ancak asıl sorulması gereken, bunun nasıl mümkün olduğu şeklindeki sorudur. “Metanın Fetiş Karakteri ve Bunun Sırrı” bölümünde Marx, bu soruya yanıt oluşturacak bir tartışma yürütmektedir. Marx, soyut toplumsal kategorilerin ve nesnelere atfedilen toplumsal anlamların gerçekliğinin sorgulanması, bu gerçekliğe bir anlamda bir “mekân” aranması bağlamında açıklamalar yapmakta ve bütün bunlarla bağıntılı olarak, toplumsal olguları “kendinde şeyler” olmaktan çıkararak bir öznellik anlayışının oluşturulmasına yönelik kavramsal bir çözümleme sunmaktadır.

Marx, *Kapital*'de, konuya şöyle bir ifade ile giriş yapmaktadır: “İlk bakışta bir meta, ne olduğu belli, basit bir şey olarak görünür. Ancak metanın analizi, onun, metafizik inceliklerle ve teolojik süslerle dolu hayli karmaşık bir şey olduğunu ortaya koyar.”⁴ Kullanılan bu ifadelerin, süslü bir anlatım sanatına başvurmakla ilgili olmadığını altını çizmek gerekir. Marx, bu ifadelerin birkaç satır aşağısında, ağaçtan yapılmış bir masanın, masa olduktan sonra hâlâ ahşap niteliğini koruduğunu, görülebilir ve dokunulabilir bir şey olarak var olduğunu; ancak *bir meta olarak* masanın, bu maddi varoluşunun dışında, artık duyularla algılanabilir olmayan özellikler kazandığını belirtmektedir.⁵

Burada, tartışılması gereken iki temel mesele bulunmaktadır. Birincisi, metanın duyusal olarak algılanabilir olmayan özelliklerinin ne olduğu ve nasıl tanımlandığı konusudur. Bununla bağlantılı ikinci husus ise, duyusal algı konusu olmayan bu özelliklerin nasıl kavranabildiği meselesidir. Yani bir yandan “duyusal olmayanın” nesnellığının, diğer

³ Guido Schulz, “Marx’s Distinction Between the Fetish Character of the Commodity and Fetishism”, 2011.

⁴ Karl Marx, *Capital, Volume I*, çev. Hans Ehrbar, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/akmc.pdf>, s. 129. Hans Ehrbar, *Kapital*'i 1890 yılında yayımlanan Almanca dördüncü baskısından İngilizceye çevirmiştir. İnternet üzerinden paylaştığı bu çeviri, eserin Almancası ve İngilizcesini birlikte sunduğu için, okuyucuya karşılaştırma olanağı da tanımaktadır. Yazıda *Kapital*'in Ehrbar tarafından yapılan bu çevirisine atıfta bulunurken “*Capital* (1890)” ifadesi kullanılacaktır. Tamamen çeviri ve elbette terim seçimine bağlı olarak ortaya çıkan yorum farkları nedeniyle başvurulmak zorunda kalınan farklı *Kapital* baskılarına atıfta bulunmak için şöyle bir tercih yapılmıştır: Penguin'den çıkan ve Ben Fowkes çevirisi olan İngilizcesi için “*Capital* (1976)” ve Yordam yayınlarından çıkan ve Mehmet Selik ve Nail Satlıgan çevirisi olan Türkçesi için “*Kapital* (2011)”.

⁵ Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi, 1. Cilt*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 81.

yandan bu nesnellikle bağlantılı (onu algılayan) öznelğin ne oldukları hususu, çift yönlü bir sorunsal olarak belirlemektedir.

Birinci olarak, Marx, duyusal olarak algılanabilir olmayan niteliklerden bahsetmektedir. Yukarıda, “toplumsal nitelikler”den söz edildiğinde, bunların aslında duyusal algının konusu olmadığı ifade edilmişti. Bu şekilde, bir algı konusu olmama durumu, toplumsal bilimlerin konusu olan ilişkiler ve bu ilişkilerden türeyen kategorik olgular için değil sadece, aslında toplumsal yaşamın duyusal algının konusu olmayan (güven, sevgi, paylaşım, vb.) birçok yönüyle de ilgilidir. Burada karşımıza bir ikilik çıkmaktadır: toplumsal kategorilerin *kendileri* ve bunların gerçekleşme biçimleri.

Toplumsal olguların “kendileri olarak” kategorize edilmeleri, düşünsel olarak yapılan bir soyutlamadır; ama “gerçek bir soyutlamadır”.⁶ Dolayısıyla, “kendileri olarak” gözlemlenmesi mümkün olmayan toplumsal olgularla ilgili olarak, öncelikle bunların varoluşlarının ya da nesnelliklerinin⁷ tanımlanması ve algılanması sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Fetişizm olgusunun, genel olarak, nesnelere, onlarda var olmayan bir takım nitelikler atfedilmesiyle ilgili olduğunu söylerken üzerinde hareket edilen zemini, bu kavramsal çerçeve oluşturmaktadır. Ilyenkov, bunu şöyle açıklamaktadır:

Fetişizmin bizatihi özü, kendi dolaylımsız algılanabilir biçimi içindeki nesneye, aslında bu nesneye ait olmayan ve onun duyusal olarak algılanabilir görünüşü ile ortak hiçbir yanı olmayan özellikler atfedilmesidir.⁸

Maddi varlıklara toplumsal ilişkiler dolayısıyla bir takım özellikler atfedilmesi olgusu, bizi, toplumsal kategorilerin “ne”liği (*whatness*) bağlamında bir tartışmaya götürmektedir. Nitekim eğer toplumsal kategoriler, kendileri olarak doğrudan maddi bir varlığa sahip değillerse ve daha önemlisi, biz, toplumsal kategorilerin (politik iktisattan bir örnekle,

⁶ Bu kavrama ilişkin temel bir kaynak, Alfred Sohn-Rethel, *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology*, MacMillan Press, Londra, 1978. Sohn-Rethel’in çalışması üzerine açıklayıcı bir kaynak, Anselm Jappe, “Sohn-Rethel and the Origin of ‘Real Abstraction’: A Critique of Production or a Critique of Circulation?”, *Historical Materialism*, Vol. 21, No. 1, 2013, s. 3-14.

⁷ Buradaki nesnellik kavramının maddi dünyaya göndermede bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu nesnellik, esas olarak, “bilen özne”ye referansla tanımlıdır.

⁸ Edvard Vasilyevich Ilyenkov, *The Ideal in Human Activity*, Marxists Internet Archive, Pacifica, 2009, s. 257.

değerin) mevcudiyetini reddetmiyorsak, bu kategorilere bilişsel süreçlerle bağlantılı bir varoluş tanımlamak gerektiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Marx'ın fetiş karakter atfettiği metaya kısaca daha yakından bakmak, metanın bu fetiş karaktere nasıl sahip olduğu konusunda yürüteceğimiz tartışmaya giriş oluşturmaktır.

Meta Kavramı Üzerine

Meta, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda zenginliğin “temel biçimidir”.⁹ Buna göre, meta, nesnel bir olgu olarak zenginliğin tarihsel olarak aldığı belirli bir toplumsal biçimdir.

Marx metayı, *Kapital*'in ilk sayfasında, “her şeyden önce, taşıdığı özelliklerle şu ya da bu türden insan ihtiyaçlarını gideren dışsal bir nesne, bir şey” olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Ancak meta, sadece ihtiyaçlarımızı karşılamamızı sağlayan bir nesne değildir; onun, bir de, değer niteliği bulunmaktadır. Bu durum, basitçe, günümüz toplumunda piyasada satılmak üzere sunulmuş her tür şeyin, bir yandan kullanım değeri niteliğine, diğer yandan ise değer niteliğine sahip olduğunu anlatmaktadır. Burada, metanın “mübadele değerinden” değil de, “değer niteliğinden” söz edildiğinin altını çizmek gerekir. Marx, *Kapital*'in başlarında bu ayrıma şu şekilde dikkat çekmektedir:

Bu bölümün başında, teknik olmayan bir ifadeyle, metanın hem kullanım değeri hem de mübadele değeri olduğunu söylememiz, kesin konuşmak gerekirse, yanlıştı. Meta, ya kullanım değeridir ya da kullanım nesnesi ve “değer”dir.¹¹

Bu ayrımın konumuz açısından önemi, metaya içkin bir nitelik (değer) ile bu niteliğin başka bir şeyde zorunlu ifade buluş biçiminin (mübadele değeri) kategorik olarak birbirinden farklı olmasıdır; çünkü “öz, görünmek zorundadır.”¹² Dahası, bu ayrımın yapılması ile yapılmaması arasındaki fark, bizzat “meta fetişizmi” şeklinde tanımlanan toplumsal durumla bağlantılı olarak hayli önemlidir. Zira öncelikle, değer, metanın tanımlayıcı bir özelliği olmasına karşın *maddesine* içkin değildir; ikinci

⁹ Marx, *Capital* (1976), s. 125.

¹⁰ Marx, *Kapital* (2011), s. 49. 0

¹¹ Marx, *Kapital* (2011), s. 72.

¹² Patrick Murray, “The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo’s Theory of Value,” Fred Moseley (der.), *Marx’s Method in Capital: A Reexamination*, Humanities Press, New Jersey, 1993 içinde, s. 40.

olarak, metaya içkin olan bu niteliğin “kendisi olarak” (*as itself*) algılanması mümkün değildir.¹³

Meta ile metanın maddesi arasında yapılan kategorik ayırım, metanın *nasıl* bir varoluşa sahip olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Marx’tan yaptığımız alıntıda, meta, *hem* bir kullanım değeri *hem* değer olarak tanımlanmıştı. Meta, dolayısıyla, aynı mekânda tanımlanması imkânsız—biri maddi diğeri toplumsal olmak üzere—iki farklı niteliği birden barındıran bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Metanın “her şeyden önce” veya “ilk bakışta” bir nesne, bir yararlılık nesnesi olmasına karşılık, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda metanın bu niteliği dolaysız olarak gerçekleşmemektedir; onun, önce, değer niteliğinin gerçekleşmesi zorunludur.

Burada, etkin olan iki tür nedensellik iç içe geçmiş bulunmaktadır. Bir metanın (yani metanın cisminin) öncelikle fiziksel olarak bir ihtiyacı karşılayacak niteliklere sahip olması zorunludur ve burada fiziksel dünyanın nedensellikleri geçerlidir.¹⁴ Diğer taraftan onun fiziksel varlığı ile tanımlı işlevinin gerçekleşebilmesi için, değer niteliğinin gerçekleşmesi, yani piyasada satılması zorunludur. Bu satma-satın alma sürecinde mübadelenin mantığı (kuralları değil), fiziki dünyanın nedenselliğiyle değil, toplumsal ilişkilerin nedenselliğiyle açıklanabilir bir husustur.

Meta, birbiriyle ilişkili ama birbirine indirgenmesi ve birbirinden türetilmesi mümkün olmayan iki farklı nitelikle birlikte tanımlıdır. Bu niteliklerin biri metanın maddesiyle ilişkili, diğeri bizzat meta denen olgunun insanlar arasında bir ilişkiyle tanımlı olmasıyla ilişkilidir. Duyusal algı düzeyinde meta, cismiyle duyusal algının konusu olabilmekte, buna karşılık değer, duyusal algının konusu olamamaktadır. Marx, bunu şöyle ifade etmektedir:

Meta cisminin duyusal kaba nesnelliğinin tam karşıtı olarak, onun değer nesnelliğine tek bir doğal madde zerresi bile girmez. Bundan dolayı, tek bir metayı dilediğimiz gibi evirip

¹³ Değer ile mübadele değeri arasındaki ayırım hayli önemli olmakla birlikte, daha geniş bir tartışmayı gerektirmesi nedeniyle bu ayrıma bu yazı içerisinde sadece bu ölçüde değinilmektedir. Ancak bu ayrıma ve bu ayrımı ortaya çıkaran zorunlu koşula yazının farklı yerlerinde farklı bağlamlarda değinildiğini belirtebiliriz.

¹⁴ Meta, kategorik olarak mal ve hizmetlerden oluşmaktadır. Hizmetler olarak nitelenen şeylerin, maddi anlamda, mallardan ayrıldığı açıktır. Ancak ne türden olursa olsun, hizmetlerin de mallar gibi bir takım fiziki süreçlere indirgenebilecekleri açıktır ve konunun özü itibarıyla hiçbir farklılık göstermemektedir.

çevirebilir olsak bile, bir değer cismi (*Wertding*) olarak meta, anlaşılmazlığını korur.¹⁵

Marx, *Kapital*'in bir başka yerinde "henüz hiçbir kimyacı, inci ya da elmasta mübadele değeri keşfetmedi"¹⁶ derken de aynı şeyi kastetmektedir.¹⁷ Böylelikle Marx, toplumsal nesnellığın maddi dünyanın kendisinde aranmasının yanlış olduğunun altını çizerken, toplumsal olanın nesnellğine ilişkin tartışmanın zeminini de belirlemiş oluyordu.

Toplumsal Nesnellik

Yukarıdaki altbölümde yapılan tartışmada, metanın biri kullanım değeri (maddi), diğeri değer (soyut ya da toplumsal) olmak üzere iki niteliği birden barındıran bir toplumsal kategori olduğu ifade edildi. Toplumsal nitelikler, insanlar arasında tanımlı ilişkilerden türemekte olup, dışsal bir ifade biçimi kazanmaktadır. Bu ilişkiler, insanların kendi aralarında, maddi varlıklar hakkında kurdukları bir ilişkidir. Searle'ün "kolektif yönelimsellik" (*collective intentionality*) kavramıyla kastettiği şey, esas olarak budur.¹⁸ Ancak toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerden doğan soyut kategorilerin kavranışı, duyuşal düzlemde tanımlı algı süreçlerinden özünde farklıdır; çünkü burada duyuşal algının konusu olabilecek bir nesnellik mevcut değildir. Maddi bir dünyada yaşayan insanların kendi aralarındaki ilişkilerde "soyut" olarak nitelenen kategorik olgular yaratmaları ve bunların kavranış biçimi, metanın fetiş karakteri bağlamında konunun özünü oluşturmaktadır.

İnsanın, kendi tikelliği içinde, yalnızca kendisi ile maddi dünya arasındaki ilişkide bir öznellik kazandığını söyleyebiliriz.¹⁹ Bu öznelğin karşısında yer alan nesnellik, tikel bir varlık olarak insan için sadece maddi bir nesnelliktir. Ancak insanın bu maddi dünya ile ilgili ya da bu maddi dünya hakkındaki öznelliği, toplumsal bir ilişkinin dolayımını gerektirmeye başladığında ve insanın kendi dışındaki maddi çevre ile ilişkisi aynı

¹⁵ Marx, *Kapital* (2011), s. 60.

¹⁶ Marx, *Kapital* (2011), s. 92.

¹⁷ Konumuzu doğrudan ilgilendirmese de, değer nesnellığının soyut emek ile; metaların değer nesnellığının, Marx'ın aynı toplumsal birim olarak tanımladığı insan emeği ile ilişkili olduğunu belirtmek gerekir.

¹⁸ John R. Searle, *The Construction of Social Reality*, The Free Press, New York, 1995, s. 23-24.

¹⁹ Georg Simmel, *The Philosophy of Money*, genişletilmiş 2. baskı, der. David Frisby, Routledge, Londra, 1990, s. 63.

zamanda toplumsal bir boyut kazandığında, öznellik, salt maddi dünya ile ya da maddi dünyaya referansla tanımlı bir olgu olmaktan çıkmaktadır. Bu ayrımla ilgili olarak, farklı bir bağlamda, Marx'ın soyut emek tanımlamasına gönderme yapan Sohn-Rethel, bu soyutluk niteliğinin emekten değil mübadeleden kaynaklandığını belirtirken, emek faaliyetinin kendisini maddi bir süreç olarak almaktadır.²⁰ Bu tespit, soyut bir niteliğin somut bir kategori olarak emekle ilişkilendirilmesindeki soruna dikkat çekmesi ve mübadeleyi bir ilişki olarak öne çıkarması açısından önem arz etmektedir. Böylelikle, burada toplumsal ilişkilerin öznesinin, maddi süreçlere değil, toplumsal süreçlere referansla tanımlanması gerektiği iddia edilmiş olmakta; toplumsal ilişkilerin öznelinin tanımlanacağı zeminin maddi dünya olamayacağı vurgulanmaktadır. Bu nedenle, iktisadi ilişkilerin öznesi eğer meta ile ilişkilendirilecekse, buna temel oluşturan unsur, kullanım değeri değil, toplumsal bir ilişki olarak değerdir. Backhaus, bunu, şu şekilde ortaya koymaktadır:

Dolayısıyla, iktisadi nesnellik ya da “değer nesnelliği, kendi yasalarına göre oluşmuş ve ‘kendinde’ olanın [*what it is 'in itself'*] arkasında gizlenmiş bir ‘ikinci tabiat’ olarak kendine özgü bir nesnellik örneğidir. . . . Genç Marx, bu konumu, şöyle özetlemektedir; iktisadi nesne, ‘insanın dışında bir nesnedir’ . . . insanın ve doğanın dışında bir nesnedir. Böyle olmasının nedeni, ilkinin gerçekten duyuşsal olarak algılanabilmesi, buna karşılık ikincisinin, Marx'ın ‘duyuşsal duyu-ötesi şeyler’ [*sensuous supersensuous things*] olarak nitelediği karmaşık yapılardan oluşmasıdır. Bu ikincisi, akademik literatürde ‘maddi olmayan’, ‘düşünsel’ vs. denilen yapıları . . . içermektedir. Böylelikle toplumsal ‘nesnellik’, kendisini, maddi değil de, ‘duyu-ötesi’ bir şey olarak ortaya koymaktadır.²¹

Duyusal bir nesnenin, “duyu-ötesi” nitelikler kazanması, metanın fetiş karakterine ilişkin tartışmanın özüyle doğrudan ilgilidir; zira mesele, bunun nasıl mümkün olduğudur. Bu durum, öncelikle toplumsal nesnellik kavramıyla ve bu kavramsallaştırmanın varsaydığı belirli bir öznellik

²⁰ Sohn-Rethel, *Intellectual and Manual Labour*, s. 6.

²¹ Hans-Georg Backhaus, “Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory”, Werner Bonefeld, Richard Gunn ve Kosmas Psychopedis (der.), *Open Marxism: Volume 1: Dialectics and History*, Pluto Press, Londra, 1992 içinde s. 61.

doğrudan ilişkilidir. Şimdi, Marx'ın metanın fetiş karakterine ilişkin yazdıklarına bu kavramsal zeminde bakabiliriz.

Metanın Fetiş Karakteri

Metanın fetiş karakteri üzerine Marx'ın yaptığı tartışma, özne-nesne ilişkisine dair çok önemli olduğunu düşündüğümüz bir kavramsal analiz sunmaktadır. Marksist değer teorisi tartışmalarında "değer biçimi" olarak adlandırılan okulun öncüsü kabul edilen Rubin'e göre, fetişizm teorisi, Marx'ın bütün iktisadi sisteminin ve özel olarak da değer teorisinin temelini oluşturmaktadır.²² Buna karşılık meta fetişizmi, bu kavramsal içeriğe uzak yorumlara da gayet açıktır. Örneğin *Kapital*'in çevirmeni Bilgi,²³ *Kapital* üzerine yazdığı kitapta meta fetişizmi konusunda şöyle bir tanımlama yapmaktadır:

İnsan ürünü olan ağaçtan yapılmış masa, meta haline gelmekle adeta bağımsız bir kişilik kazanmış ve üreticisi üzerinde egemenlik kurmaya başlamıştır. Masa-meta için geçerli olan bütün metalar için de geçerli olduğu gibi, meta üretiminin yaygınlaşması ile bu egemenliğin sınırları da genişlemekte ve insanoğlu metalar dünyasında ne yapacağını bilemez hale düşmektedir. Diyelim bugün A marka otomobil, gereksinmeden çok moda olduğu için piyasayı kaplamakta ama ertesi gün çıkartılan B marka otomobil onun pabucunu dama atıvermektedir. Bütün beyin yıkama araçları şu ya da bu meta için tüketiciyi koşullandırmakta, falan koku ya da filan kumaş kişiliğinizi oluşturan biricik öge olarak benimsetilmektedir.²⁴

Bu ve benzeri yorumlarda dikkati çeken şey, meta kavramı kullanılarak, aslında kullanım değeri üzerinden bir analiz yapılıyor oluşudur. Dahası, burada iddia edilen şeylerin sadece kapitalist üretim ilişkileriyle sınırlı olmayabileceği ve genel olarak toplumsal kimliklerle bağlantılı olduğu açıktır. Konunun formel bir mantık çerçevesinde ele alınması, buradaki asıl sorundur ve Marx'ın yürütmüş olduğu kavramsal tartışmayı ne ölçüde yansıttığı hayli tartışmalıdır. Meta fetişizmi konusunda

²² Isaac Illich Rubin, *Essays on Marx's Theory of Value*, Black&Red, Detroit, 1972, s. 5.

²³ Allattin Bilgi, *Kapital*'in, ilk baskısı Sol Yayınları'ndan 1965 yılında çıkan Türkçe baskısının çevirmenidir.

²⁴ Alaattin Bilgi, *Kapital: Özet ve Kılavuz*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992, s. 91.

yukarıdaki alıntıya benzer yaklaşımlar, genellikle iki unsuru içinde barındırmaktadır. Meta fetişizmi, bir yandan, doymak bilmez bir şekilde sürekli olarak her şeyin daha fazlasına ve daha yenisine sahip olmak arzusu olarak anlaşılmaktadır. Günümüz toplumunda tüketimcilik olarak adlandırılan bu toplumsal patolojinin hayli güçlü olduğunu, dolayısıyla terimin bu şekilde anlaşılma eğiliminin buradan kaynaklandığını söylemek mümkün görünmektedir; ama Marx'taki anlamıyla meta fetişizminin böyle bir içeriğe indirgenebileceğini söylemek de o ölçüde güçtür.

İkinci olarak meta fetişizmi, öznesi oldukları süreçlerde insanların kendi iradelerini, kendi emeklerinin ürünü olan meta üretimi ve mübadele süreçlerine bilinçsizce teslim ettikleri, üretim ilişkilerinin toplumsal içeriğinin gözden kaçtığı ve daha önemlisi, insanlar arasındaki ilişkinin nesnelere arasında bir ilişki olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır. Genel olarak “yabancılaşma” kavramına karşılık gelen bu ikinci yorum, bu yazıda sunulmaya çalışılan içeriğe daha yakın sayılsa da, yine de konunun özünden belli açılardan hayli uzaktır. İnsanlar arasındaki ilişkinin *nasıl* olup da nesnelere arasında bir ilişki olarak görüldüğü ve nesnelere dünyasının insanlar dünyasını *nasıl* belirlediği hususuna dair bir açıklama getirilmediği sürece, bunların bir takım romantik tepkilerden kaynaklanan tespitler olmanın ötesine geçmesi mümkün değildir. Hepsinden önemlisi, insanın “genel olarak” ya da tarih dışı bir özünün olup olmadığı, asıl tartışılması gereken konudur. Yabancılaşma, terim olarak, böyle bir özü varsaymakta, böylelikle insana, kendi toplumsallığının ötesinde tarih ötesi bir öznellik ve bilinç durumu atfetmektedir. Böyle bir yaklaşım, insanın kendi bilinç durumuyla doğrudan bağlantılı fetişizm olgusunu, bir yanılısama düzeyine indirgemektedir ki, bu yazıda ileri sürülen temel fikir, bunun yanılısama olmayıp, belirli bir toplumsallığın ürünü olduğu; nesnelere fetiş niteliği atfetme olgusunun, belirli toplumsal ilişkiler içinde edinilen öznellik dolayısıyla bağlantılı olduğu şeklindedir.

Bu ikinci yoruma daha yakın bir tespiti, Geras'ta görmekteyiz. Geras, kapitalist toplumda fetişizm olgusunun kendisini insanlara, yanılısama ve egemenlik olmak üzere iki şekilde dayattığını belirtmektedir.²⁵ Geras'ın analizi, daha çok, öz ve görüntü şeklinde bilinen ikilik bağlamına oturmaktadır. Geras doğrudan söylemese de, bu ikiliğe dayandırılan yaklaşımlarda, görüntünün altındaki öz ortaya çıkarılarak, bu üretim ilişkilerinin yarattığı yanılısamanın aşılmasının yolunun açılmış olacağı kabulü söz konusudur.

²⁵ Norman Geras, “Essence and Appearance: Aspects of Fetishism in Marx's *Capital*,” *New Left Review*, No. 65, s. 72.

Bu tespitlere belli ölçüde katılmak mümkün olsa da, bu yaklaşımın bir temenni olmanın ötesine geçme kapasitesinin sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü meta fetişizmi olarak adlandırılan toplumsal durum, her şeyden önce, bu üretim ilişkilerini yeniden üreten, bu ilişkileri akılcılaştıran, ama en önemlisi, bu ilişkilerin zihinsel düzeydeki karşılığını oluşturan bir kavrayışı gerektirmektedir. Dolayısıyla, meta fetişizmi ve bununla ilişkilendirilen zihinsel durumlar, basitçe bir yanılsama olarak görülemez. Metanın “mistik karakterinin” metanın kullanım değerinden veya cisminde ve metanın değer büyüklüğünü belirleyen koşullardan kaynaklanmadığını belirten Marx, bunu bir yanılsama olarak dile getirmemektedir. Bunun nedenlerinden birini Marx, şu şekilde ifade etmektedir:

İnsan yaşamının biçimleri hakkındaki düşünceler ve dolayısıyla bunların bilimsel analizi, genel olarak, gerçek gelişmenin tersi bir yol izler. Analize, *post festum* (iş olup bittikten sonra) ve dolayısıyla gelişim sürecinin tamamlanmış sonuçlarıyla başlanır. Emek ürünlerine meta damgasını vuran ve dolayısıyla meta dolaşımı için gerekli olan biçimler . . . toplumsal yaşamın fiziksel biçimlerinin kararlılığını kazanmış bulunur.²⁶

170

Bu alıntıda ifade edildiği gibi, insanlar, belirli biçimler (örneğin meta, değer vs.) olarak ortaya çıkan toplumsal ilişkileri analiz etmeden önce yaşarlar; kavramları analiz etmeden önce kullanır, onlarla düşünürler. Böylelikle bu biçimler ile bu biçimleri ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler arasındaki bağ, doğrudan bu biçimlerle düşünen insanlar açısından kopmuş olmakta; daha doğrusu özdeki ilişkiler bu biçimlere bürünmektedir. Ancak daha önemlisi, bu biçimlerin, her zaman, belirli maddi varlıklarda ifade bulmasıdır. Örneğin bir toplumsal ilişki olan değer, mübadele ilişkisinde somut olarak bir metanın cismi aracılığıyla ifade bulmakta ve nicel bir biçim kazanmakta; metanın cismi, değer taşıyıcısı haline gelmektedir.

Marx, tartışmasını meta bağlamında yürütmekteydi. Dolayısıyla, ele alındığı şekliyle, kapitalist meta üretimi ilişkileri içinde yer alan bireyler, kendi emekleri ile bu emeğin ifade buluş biçimi arasındaki bağıntıyı görememekte, bu biçimleri “kendinde şeyler” olarak algılamaktaydılar. Böylelikle insanlar, kendi emeklerinin toplumsal niteliğinin kazanmış olduğu toplumsal bir biçim olan para ile kendi emekleri arasında hiçbir bağ kuramaz hale gelmekteydiler. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, bu, basit bir yanılsama değildi:

²⁶ Marx, *Kapital* (2011), s. 85.

Ancak bireysel emeğin toplumsal niteliğini ve dolayısıyla bireysel üreticiler arasındaki ilişkileri açık bir şekilde sergilemek yerine, şeylerin sanki fiziki olan özelliklerinin arkasında gizleyen şey, metalar dünyasının nihai biçimi olan, para biçimidir. Kaban veya çizmelerin ketenle arasındaki ilişkinin, ketenin soyut insan emeğinin genel cisimleşmesi olarak kurulduğunu söylersem, bunun ne kadar tuhaf bir ifade olduğu ortadadır. Ne var ki, kaban ve çizme üreticileri kendi metaları ile genel eş değer olarak keten (ya da en küçük bir değişiklik yaratmayacak şekilde, altın ve gümüş) arasında bir ilişki kurduklarında, kendi bireysel emekleri ile toplumun toplam emeği arasındaki ilişkiyi tam olarak bu tuhaf biçim içinde tecrübe ve ifade ediyor olmaktadırlar.²⁷

Marx, burada, ilişkilerin “tuhaf biçimde” görünmesinden söz ederken, bu ifadeyi, insanların bu yanılsamadan kolaylıkla kurtarılabilceğini anlatmak için değil, bizzat toplumsal ilişkilerin üreticilerin gözünde bu haliyle görüldüğünü vurgulamak için kullanmaktadır. Marx’a göre böyle bir görüntüyü oluşturan insanların zihinleri değil, bizzat toplumsal ilişkilerin kendisidir. Konuyu daha çarpıcı bir şekilde ortaya koyan şu ifadeler, yine Marx’a aittir:

Kendi özel emekleri arasındaki toplumsal ilişkiler, üreticilere, *olduğu gibi görünür*; yani kendi emek süreçleri süresince kişiler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak değil, tersine, kişiler arasında *maddi ilişkiler* ve *şeyler arasında toplumsal ilişkiler* olarak görünür.²⁸

Bu alıntıda en çarpıcı ifadenin, “olduğu gibi görünmek” şeklindeki söz dizisi olduğunu vurgulamak gerekir. Bu toplumsal ilişkiler içinde yer alan emekçiler, olan bir şeyi gerçekte olduğundan farklı görmemekte, tersine, olduğu gibi görmektedirler; bu görüntü, bu haliyle, gerçeğin kendisidir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Marx için, bu toplumu oluşturan bireyler (ya da daha spesifik olarak meta üreticileri) açısından, yanlış görünen bir şey bulunmamaktadır. Eğer bir yanlışlık tanımlanacaksa, bu, yalnızca, belirli biçimler alan toplumsal ilişkilerin özünü analiz eden özne (örneğin Marx’ın kendisi) açısından tanımlanabilir. Ancak bu, Marx’ın ortaya koymaya çalıştığı nesnel durum açısından anlamlı değildir; zira Marx, metanın fetiş karakterinin yanlış bir şey olduğunu anlatmaya çalışmamakta

²⁷ Marx, *Capital* (1890), s. 148-149.

²⁸ Marx, *Capital* (1890), s. 138.

(çünkü bir olgudur); esas olarak, böyle bir niteliği ortaya çıkaran toplumsal ilişkileri analiz etmektedir. Bunu, süreci “olduğu gibi” ortaya koyarak yapmakta, nesnel bir analiz sunmaktadır. Marx, bu görüntüyü, bu toplumsal ilişkilerin öznelere açısından bir yanılısma olarak ifade etmenin çok eksik olacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle, öznellik, yani belirli toplumsal ilişkiler içinde gerçeklik kazanan belirli bir bilme ve eyleme biçimi, bizi, kimilerinin yabancılaşma ve yanılısma hâli olarak nitelediği toplumsal olgunun ontolojisine götürmektedir. Dolayısıyla, nesnelere atfedilen toplumsal nitelik (fetiş karakter) ile öznellik arasındaki ilişki, asıl tartışılması gereken hususu oluşturmaktadır.

Metanın Fetiş Karakteri ve Öznellik

Bu yazının temel iddiası, öznellik kavramına başvurulmadan metanın fetiş karakterinin (ya da meta fetişizminin) anlaşılamayacağı şeklindedir. Bu, metanın fetiş karakteri, meta cisminde içkin, dolayısıyla insanı çevreleyen maddi dünyada tanımlı bir şey olmadığı için böyledir.²⁹ Burada, temel bir soru karşımıza çıkmaktadır: toplumsal nitelikler, maddi dünyaya ait varlıklara içkin değilse, bu nitelikler “nerede” ve “nasıl” mevcuttur?

Bu soruya yanıt oluşturacak bir tespiti öncelikle Marx’tan almak yerinde olacaktır: “O halde” demektir Marx, “meta biçimini alır almaz, emek ürününün anlaşılmaz bir karakter kazanması nereden kaynaklanıyor? Açık şekilde, bu biçimin kendisinden.”³⁰ Açıkçası, bu tanımın ne ölçüde yeterli bir tanım olduğu hayli tartışmalıdır; çünkü “bu biçimin kendisinden” şeklinde yapılan açıklama (üstelik, önünde, “açık şekilde” gibi bir ibare varken), “biçim” kavramı ile anlatılmak istenen şeye bir açıklık getirilmediği sürece yeterli görünmemektedir.

Marx’ın yanıtını şu şekilde yeniden yazabiliriz: emek ürününün almış olduğu meta biçimi, bizatihi bu anlaşılmazlığı yaratan şeyin kendisidir. Emek ürününün meta biçimini alması, ürünün fiziksel anlamda bir biçim değiştirmesi anlamına gelmemektedir, zira emek ürünü ile metanın maddesi aynı şeydir. Nitekim Marx’ın, metada hiçbir değer atomu bulunmadığını söylerken anlatmak istediği budur.

²⁹ Burada benimsenen yaklaşım, meta bağlamında yapılan bu analizin, iktisadi olsun ya da olmasın, toplumsal ilişkilerin belirli biçimler kazandığı ve bu biçimler ile onları ortaya çıkaran ilişkiler arasındaki bağın, öznelere gözünde görünmez hale geldiği tüm süreçler için geçerli olduğu şeklindedir.

³⁰ Marx, *Kapital* (2011), s. 82.

Eğer emek ürünü meta biçimini aldığı anda, kendisinde nesnel anlamda bir değişiklik olmuyorsa, bu “biçim” olgusunun anlamının aranması gereken yer, öznenin kendisi olmalıdır. Bu basit görünüşlü akıl yürütmenin bize gösterdiği esas olarak şudur: bir şeyin toplumsal niteliğinden söz edildiğinde (emek ürününün meta biçimini alması), bu nitelik, bir tek, toplumsal ilişkiler bağlamında mevcudiyet kazanmaktadır ve bu toplumsal ilişkiler yalnızca belirli öznelliklerle bağlantılı olarak tanımlıdır.

Ancak konu sadece bununla sınırlı değildir. Yukarıda değinildiği gibi, toplumsal süreçlerin gerçekleşmesi, aslında birbirinden ayrı fakat birbirini varsayan—biri maddi, diğer toplumsal süreçlerde tanımlı—iki tür nedenselliğin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Meta, bu iki nedenselliğin içkin olduğu toplumsal bir kategoridir. Kapitalist toplumda meta, ilişkili olduğu tüm toplumsal ve maddi süreçlerle bağlantısı temelinde, içinde yaşadığımız toplumun tanımlayıcı unsurlarından biridir. Açık ki, toplumsal bir kategori olarak metanın, kavramsal içeriğiyle mevcut toplumsal yapıya dair ifade ettiği bilginin taşıyıcısı, cisim olarak kendisi değil, bu toplumsal ilişkiler içinde ve bu ilişkiler aracılığıyla oluşmuş öznelerdir. Emek ürününe dair “esrar”, işte bu nedenle meta biçiminin kendisinden kaynaklanmaktadır; çünkü öznelerde belirli bir bilinç durumu ve eylem biçimi olarak ortaya çıkan şeyin üründe ifade buluşu, ürünün insanların gözünde belirli bir biçime sahip oluşudur. Bu biçim, içinde yer alınan toplumsal ilişkiler dolayımında ortaya çıkan algılama tarzının zorunlu bir sonucudur. Bu görme biçimi nedeniyle “değer, her emek ürününü toplumsal bir hiyeroglif” çevirmektedir.³¹ Marx, vurgulamak istediğimiz hususu, özlü bir şekilde anlatmaktadır:

Emek ürünlerinin metalar, yani duyuşal olarak algılanamaz ya da toplumsal şeyler haline gelmesinin nedeni işte budur. Benzer bir şekilde, bir şeyin görme sınırı üzerindeki ışık etkisi, kendisini, görme sınırının kendi öznel duyarlılığı olarak değil, gözün dışındaki bir şeyin nesnel biçimi olarak gösterir.

Görme eylemindeki öznel boyut, görme eyleminin gerçekleşme sürecinin içsel nedenlerinden kendini gizlemekte; görme eyleminin doğurduğu bilgi, dışsal nesnenin kendisiyle özdeşleştirilmektedir. Görme eyleminde, etkileşim halinde iki nesnel varlık bulunmaktayken, değer, böyle bir maddi varlığa sahip değildir. Değer ilişkisinde, “insanlar için şeyler

³¹ Marx, *Kapital* (2011), s. 84.

arasındaki hayal ürünü bir ilişki biçimini alan, insanların kendilerinin belirli toplumsal ilişkisinden başka bir şey değildir".³²

Meta biçimi, emek ürününe bu biçimi kazandıran öznellikten ayrı bir varoluşa sahip değildir. Nasıl ki insanların olmadığı bir dünyada para, kendi nesnesinden başka bir şey değildir ve para olma işlevinin taşıyıcısı olmaktan çıkmaktadır, meta biçimi de, nesnenin kendisinde tanımlı bir şey değildir. Bu biçim, bu biçimsel varoluşa gerçeklik kazandıran öznenen bağımsız tanımlı değildir.

Metanın Fetiş Karakteri Analizinden Çıkan Kimi Sonuçlar

Bu yazıda bir yandan toplumsal bilimler metodolojisiyle bağlantılı olarak özne-nesne ilişkisi ele alındı; diğer yandan, toplumsal bilimlerdeki kavramsal analizde kritik bir öneme sahip olan, toplumsal niteliklerin maddi varlıkların kendi içkin özellikleriymiş gibi görünmesi sorunsalı tartışıldı. Bu iki kavramsal mesele, Marx'ın *Kapital*'inin "Metanın Fetiş Karakteri ve Bunun Sırrı" başlıklı bölümündeki tartışmayla doğrudan bağlantılıdır.

Metanın fetiş karakteri, nesnelere (emek ürünlerine) toplumsal ilişkiler dolayımıyla bir takım toplumsal nitelikler atfedilmesi durumunu anlatmaktadır. Bu olgunun kavramsal analizi, yalnızca içinde yaşadığımız toplumsal yapı itibarıyla ne türden bir özneliğin ortaya çıktığının tartışılması anlamına gelmemekte, aynı zamanda toplumsal bilimlere ilişkin kavramsal ve metodolojik bir tartışmada bu özneliğin tanımlanmasının önemini ortaya koymaktadır; çünkü metanın fetiş karakterine ilişkin kavramsal analiz, maddi dünyada var olmayan ama özne açısından algılanabilir olan niteliklerin nasıl var oldukları ve nasıl bilindikleri sorunsalını tartışma konusu yapmaktadır.

Maddi dünyada var olmayan toplumsal kategorilerin varoluşu, toplumsal ilişkiler aracılığıyla gerçeklik kazanan öznellikler dolayımında tanımlıdır. Oysa bu kategoriler, onları var eden süreçlerden bağımsızmış gibi ele alınarak, yanlış bir şekilde "kendinde şeyler" olarak algılanmaktadır. Böyle bir algılamanın salt bir yanılsama olarak görülmesi de doğru değildir, çünkü bu algılama tarzını mümkün kılan bir toplumsal nesnellik mevcuttur. Bu nesnellığın gerçekleştiği süreçlerde öznellik, belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, toplumsal süreçlerin ve bu süreçlerden doğan toplumsal kategorilerin analizi, özneliğin kavramsal düzeyde bir

³² Marx, *Kapital* (2011), s. 82.

sorunsal haline getirilmesini gerektirmektedir. Öznellik, bu bağlamda sorunsallaştırılmadığında, incelenen toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerden türeyen niteliklerin toplumsal bilimcilerin gözünde “şeyleşmesi” de kaçınılmaz olmaktadır; çünkü gerçeklikleri salt kendinde tanımlı olmayıp, varoluşları, kendileri dışında bir takım süreçleri ve öznellikleri varsayan bu kategoriler, bu şekilde ele alındığında, kendinde şeylere dönüştürülmektedir. Toplumsal kategorilerin kendinde şeylere dönüştükleri sürecin öbür yüzünde, öznenin de, öznelliklerin olduğu toplumsal süreçlerden bağımsız olarak “kendinde şey” olarak mevcut olduğu şeklindeki yanlış algılama söz konusudur. Bu algılama biçimi, daha özlü bir ifadeyle, öznenin, toplumsal ilişkilere ve bu ilişkilerden doğan kategorilere dair bilgisinin kaynağının bu özneleşmenin kendisi olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi demektir.

Öznenin neyi, nasıl bildiği sorusu, bu bağlamda büyük önem taşımaktadır; çünkü belirli toplumsal ilişki ve kategorilerin bilgisi, duyuşsal algının konusu olmadığı için, bu toplumsal ilişkilerin öznesi olmayı gerektirmektedir. Bu bilme biçiminin temeli sorgulanmadığı zaman, yani toplumsal bilimlerde öznellik sorunsallaştırılmadığında, bilinen şey, bağlantılı olduğu toplumsal ilişkilerden bağımsız bir varoluşa sahipmiş gibi kavranmakta ve öznenin gözünde kendinde şeye dönüşmektedir. Toplumsal ilişkiler, gerçekleşme sürecinde, kendileri dışında bir takım ifade biçimleri kazanırken, toplumsal niteliklerin maddi varlıklara içkinmiş gibi algılanması böyle mümkün hale gelmektedir. Metanın fetiş karakteri, bu bağlamda, insanlar arasındaki ilişkilerin, emek ürünü olan somut nesnelere içkin nitelikler olarak görünmesi olgusudur. Metanın fetiş karakteri, somut olarak üretilen üründe değil, ilişkide tanımlı bir olgudur; bu nedenle bir ilişki olarak değer üretildiği süreçlerde tanımlı öznellikler dolayısıyla gerçeklik kazanmaktadır.

“Metailın fetiş karakteri” kavramsallaştırması bağlamında yürütölen tartışmanın, “yabancılaşma” olarak nitelenen toplumsal durumdan farklılığının altının çizilmesi önemlidir; zira yabancılaşma, insana ait belirli bir “öz” olduğu fikrini çağrıştırmakta, böylelikle belirli bir toplumun ortaya çıkardığı özneliğin, kendine özgü tanımlayıcı özelliklere sahip olduğu (“öz”ün tarihsel olduğu) fikrinden uzaklaşmaktadır. Oysa her toplumsal ilişki, aynı zamanda, bu ilişkiler içinde yaratılmış olan öznelliklerle birlikte vardır. Bu öznellikler, toplumun maddi olarak yeniden üretilmesinin dolayımını oluşturan toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerin nedenselliğinin taşıyıcısıdır. Dolayısıyla öznelliklerin yerleştirilecekleri bağlam, bu maddi ve toplumsal süreçlerin eşzamanlı gerçekleştiği süreçlerdir. Bu öznellikler,

Toplumsalın Yitik Öznesi ya da Metanın Fetiş Karakteri

toplumsal yeniden üretim için maddi ve toplumsal nedenselliklerin taşıyıcısı olmakla birlikte, genel olarak bu iki nedensellik arasında zorunlu bir gereklilik ilişkisi olmaması, öznelliklerin tarihselliğine işaret etmektedir. Bu nedenle toplumsal analizde öznelliğin sorunsallaştırılmaması halinde, hem bu ilişkilerin nasıl yeniden üretildiği, hem de bu ilişkilerin tarihselliği hususunun analize dahil edilmesi mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Amariglio ve Callari (1989), "Marxian Value Theory and the Problem of the Subject: The Role of Commodity Fetishism", *Rethinking Marxism*, Vol. 2, No. 3, s. 31-60.
- Backhaus, Hans-Georg, "Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory", Werner Bonefeld, Richard Gunn ve Kosmas Psychopedis (der.), *Open Marxism: Volume I: Dialectics and History*, Pluto Press, Londra, 1992 içinde s. 54-92.
- Bilgi, Alaattin, *Kapital: Özet ve Kılavuz*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992.
- Carver, Terrell (1975), "Marx's Commodity Fetishism", *Inquiry*, 18:1, 39-63.
- Cohen, G.A., *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Genişletilmiş 7. Baskı, Princeton University Press, New Jersey, 2000.
- Ehrbar, Hans, *Annotations to Karl Marx's Capital*, 2010, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/akmc.pdf>, erişim tarihi 03.05.2014.
- Geras, Norman, "Essence and Appearance: Aspects of Fetishism in Marx's *Capital*", *New Left Review*, No. 65, s. 69-85.
- Iacono, Alfonso Maurizio, *The History and Theory of Fetishism*, çev. V. Tchernichova ve M. Boria, Palgrava Macmillan, Hampshire, 2016.
- Ilyenkov, Edvard Vasilyevich, *The Ideal in Human Activity*, Marxists Internet Archive, Pacifica, 2009.
- Jappe, Anselm, "Sohn-Rethel and the Origin of 'Real Abstraction': A Critique of Production or a Critique of Circulation?", *Historical Materialism*, vol. 21, no. 1, 2013, s. 3-14.
- Knafo, Smauel, "The Fetishizing Subject of Marx's *Capital*", *Capital&Class*, vol. 26, no. 1, 2002, s. 145-175.
- Marx, Karl, *Capital: Critique of Political Economy*, Volume I, çev. Ben Fowkes, Penguin, Londra, 1976.
- Marx, Karl, *Das Kapital, Volume I*, Dördüncü Baskı, çev. Hans Ehrbar, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/cap1.pdf>, 1890, erişim tarihi 19.10.2016.
- Marx, Karl, *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*, 1. Cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam, İstanbul, 2011.
- Murray, Patrick, "The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo's Theory of Value," Fred Moseley (der.), *Marx's Method in Capital: A Reexamination*, Humanities Press, New Jersey, 1993 içinde, s. 37-61.
- Rubin, Isaac Illich, *Essays on Marx's Theory of Value*, Black&Red, Detroit, 1972.

Toplumsalın Yitik Öznesi ya da Metanın Fetiş Karakteri

Schulz, Guido, "Marx's Distinction Between the Fetish Character of the Commodity and Fetishism", Marx & Philosophy Society Konferansına sunulan bildiri, 2011.
https://marxandphilosophy.org.uk/assets/files/society/pdfs/schulz_2011.pdf; erişim tarihi: 14.02.2017.

Simmel, Georg, *The Philosophy of Money*, genişletilmiş 2. baskı, der. David Frisby, Routledge, Londra, 1990.